

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Rechterlijke dwalingen: een empirisch perspectief

Wingerden, S.G. Van; Altena, J.; Cnossen, J.; Crijns, J.; Schuyt, P.; Voorde, J. ten

Citation

Wingerden, S. G. V. (2021). Rechterlijke dwalingen: een empirisch perspectief. In J. Altena, J. Cnossen, J. Crijns, P. Schuyt, & J. ten Voorde (Eds.), *In onderlinge samenhang: Liber Amicorum Tineke Cleiren* (pp. 857-869). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3464167>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3464167>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

RECHTERLIJKE DWALINGEN: EEN EMPIRISCH PERSPECTIEF

Sigrid van Wingerden

1 INTRODUCTIE

Heeft deze verdachte het feit dat hem ten laste is gelegd gepleegd? Die vraag moet de strafrechter beantwoorden op grond van de bewijsmiddelen in de zaak. De rechter mag de verdachte alleen veroordelen als hij overtuigd is van de schuld van de verdachte. Maar hoe de rechter tot deze overtuiging komt, laat zich niet exact optekenen. Cleiren beschrijft dit als een ‘sprongetje’ dat de rechter maakt van bewijs naar rechtsoordeel: mede ‘leunend op het eigen gevoel van de rechter, zijn intuïtie, zijn Fingerspitzengefühl en zijn ervaring’ springt de rechter van een waarschijnlijkheidsoordeel naar een ja/nee-beslissing.¹ Een goede motivering van de beslissing van de rechter is dan van groot belang om aan de verdachte, het slachtoffer en de samenleving als geheel de beslissing te verantwoorden.

Een overtuigde rechter en een motivering van de beslissingen bieden echter geen garantie tegen fouten. Soms wordt een onschuldige veroordeeld.² Dit wordt een rechterlijke dwaling genoemd.³ De afgelopen decennia is duidelijk geworden dat de rechter meer dan eens heeft gedwaald bij moordzaken. De Rotterdamse Carnavalmoord, de Zaanse paskamermoord, de Schiedammer parkmoord, de Puttense moordzaak, de zaak Ina Post, de zaak Lucia de Berk, de Hilversumse showbizmoord, het zijn allemaal zaken waarin een onschuldige werd veroordeeld voor een levensdelict en waarbij dat vonnis in kracht van gewijsde is gegaan. Door herziening van deze zaken zijn de verdachten inmiddels vrijgesproken. Daarnaast is er nog een aantal andere zaken, waarin twijfel bestaat over de schuld van de veroordeelde. De Deventer moordzaak en de Arnhemse villamoord zijn voorbeelden van

1 C.P.M. Cleiren, ‘De rechterlijke overtuiging. Een sprong met hindernissen’, *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 2010, 171(5/6), p. 267.

2 De verkeerde persoon wordt veroordeeld, of iemand wordt veroordeeld voor een delict dat niet gepleegd blijkt te zijn, zoals in de zaak Lucia de Berk, waar in herziening werd aangenomen dat de patiënten toch een natuurlijke dood waren gestorven.

3 Deze term insinueert dat de fout bij de rechter ligt, maar deze kan ook al bij de politie of het Openbaar Ministerie gemaakt zijn. Omdat de rechter de eindverantwoordelijke is over de uitkomst van de zaak, wordt een onterechte veroordeling evenwel een rechterlijke dwaling genoemd.

potentieel onveilige veroordelingen, waarnaar de advocaat-generaal nog nader onderzoek laat verrichten.⁴ En mogelijk nieuwe gevallen van rechterlijke dwalingen duiken op.⁵

Weinig problemen vormen een grotere bedreiging voor democratische samenlevingen dan de veroordeling van onschuldige mensen.⁶ Een rechterlijke dwaling is een explosief dat op meerdere punten impact heeft: het rechtssysteem schudt op zijn grondvesten, omdat het vertrouwen van burgers in instanties die betrokken zijn bij de rechtspleging een deuk oploopt. Het is ook een klap voor de betrokken justitiële actoren, die op hun geweten hebben dat een onschuldige is veroordeeld. Maar een rechterlijke dwaling is bovenal een klap voor de veroordeelde, die naar de gevangenis wordt gestuurd voor een delict dat hij niet heeft gepleegd. Daarnaast heeft de maatschappij nog een klap te incasseren: de echte dader loopt nog vrij rond. Amerikaans onderzoek naar 109 rechterlijke dwalingen waarbij de echte dader was geïdentificeerd, heeft aangetoond dat 94% van deze daders is doorgegaan met het plegen van (ernstige) delicten.⁷ Er vallen dus nieuwe slachtoffers, wat voorkomen had kunnen worden als de echte dader zou zijn veroordeeld.

Iedereen zal het er dan ook mee eens zijn dat het belangrijk is om rechterlijke dwalingen zo veel mogelijk te voorkomen. Naar aanleiding van de Schiedammer parkmoord werd er bij de politie tegenspraak georganiseerd. Ook werd de Commissie Evaluatie Afgesloten Strafzaken (CEAS) opgericht.

De CEAS beoogde ‘door middel van onderzoek na te gaan of zich in een specifieke strafzaak in de opsporing, vervolging en/of de presentatie van het bewijs ter terechtzitting ernstige manco’s hebben voorgedaan die aan een evenwichtige beoordeling van de feiten door de rechter in de weg hebben gestaan’.⁸ Maar er gebeurde nog meer om de kans op rechterlijke dwalingen te verkleinen. Met de Wet hervorming herziening ten voordele

4 Advies ACAs zaak 005, te raadplegen via <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Over-de-Hoge-Raad/Bijzondere-taken-HR-en-PG/Overzicht%20verzoeken%20nader%20onderzoek/Advies%20ACAS%2013%2001642.pdf>; Advies ACAs zaken 022, 026 en 028, te raadplegen via <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Documents/Advies%20ACAS%2014%2006145%2015%2001665%20%2015%2003722.pdf>.

5 ‘Zwaarwegend advies om moordzaak op camping in Petten opnieuw te voeren’, NRC, 13 januari 2021, p. 2.

6 C.R. Huff, A. Rattner, E. Sagarin & D.E.J. MacNamara, ‘Guilty Until Proved Innocent: Wrongful Conviction and Public Policy’, *Crime & Delinquency* 1986, 32(4), p. 518-544. <https://doi.org/10.1177/0011128786032004007>.

7 R.J. Norris, J.N. Weintraub, J.R. Acker, A.D. Redlich, C.L. Bonventre. ‘The criminal costs of wrongful convictions: Can we reduce crime by protecting the innocent?’, *Criminology & Public Policy* 2019, online first, p. 1-22, <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12463>.

8 J. de Ridder, C.M. Klein Haarhuis & W.M. de Jongste, *De CEAS aan het werk. Bevindingen over het functioneren van de Commissie Evaluatie Afgesloten Strafzaken 2006-2008*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers/WODC 2008, p. 19.

werd in 2012 ten eerste het novum-begrip verruimd.⁹ Voorafgaand aan de wetswijziging was voor een herziening vereist dat er een nieuw feit (novum) is, waarmee de rechter niet bekend was, en waardoor het ernstige vermoeden ontstaat dat de rechter anders had beslist als dit feit eerder bij hem bekend was geweest.¹⁰ Sinds de wetswijziging hoeft er voor een novum geen nieuw 'feit' meer te zijn, maar is een nieuw 'gegeven' voldoende. Zo kan ook gewijzigde deskundigeninzichten reden zijn om een herzieningsprocedure te openen. Een tweede verandering die de wetswijziging met zich bracht is dat het voor de veroordeelde in zware strafzaken mogelijk werd om de procureur-generaal te verzoeken een nader onderzoek in te stellen naar de aanwezigheid van een novum, ter voorbereiding van een herzieningsaanvraag. Om de procureur-generaal daarover te adviseren werd de Adviescommissie afgesloten strafzaken (ACAS) ingesteld.¹¹

Juristen hebben veel geschreven over de rol van de ACAS: is het een twijfelcommissie, een soort snuffelhond die aan moet slaan als de zaak stinkt? Of is het een poortwachter voor de Hoge Raad, die als een waakhond een voorschot neemt op de vraag of er sprake is van een novum?¹² Ook de afweging tussen de mogelijkheid van herziening en het belang van finaliteit van de zaak is een onderwerp dat door juristen besproken wordt: herziening moet geen vierde instantie worden, maar moet alleen in exceptionele gevallen worden toegestaan: de deur naar heropening van de zaak moet niet verder open staan dan op een kier.¹³ Dit zijn veelal normatieve vragen. Maar op empirisch gebied is er ook veel aandacht voor rechterlijke dwalingen. Het empirisch wetenschappelijk onderzoek naar rechterlijke dwalingen heeft zich op vier thema's gericht: 1) beschrijvingen; 2) oorzaken; 3) frequentie; en 4) gevolgen van rechterlijke dwalingen, zowel voor geëxonereerden als voor slachtoffers. Deze thema's worden onderzocht vanuit verschillende disciplines, zoals de rechtsgeleerdheid, criminologie, neurowetenschappen en (rechts)psychologie.¹⁴ Daarnaast valt op dat de Verenigde Staten weliswaar de bakermat zijn voor onderzoek naar rechterlijke dwalingen, maar dat het onderzoek steeds meer is geglobaliseerd: in heel veel landen is onderzoek

9 Wet van 18 juni 2012 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering in verband met een hervorming van de regeling betreffende herziening ten voordele van de gewezen verdachte (Wet hervorming herziening ten voordele), *Stb.* 2012, 275.

10 Hoewel Van Koppen en Horselenberg erop wijzen dat de Hoge Raad soms de meest wonderlijke nova hanteert: als men wil, wordt een novum wel gevonden (P.J. van Koppen & R. Horselenberg, 'Waarom er in België en Nederland geen rechterlijke dwalingen zijn', *Expertise & Recht* 2018, 6, p. 276-281).

11 J.S. Nan, N.L. Holvast, S.M.A. Lestrade, P.A.M. Mevis & P. Mascini, 'Evaluatie van de Wet hervorming herziening ten voordele'. *Nederlands Juristenblad* 2019, 93, 184-192.

12 Y. Buruma, 'Adviseren over afgesloten strafzaken', *NJB* 2016, 1228, 25, p. 1741; Nan e.a. 2019; N.L. Holvast, S.M.A. Lestrade & J.S. Nan, 'De Adviescommissie afgesloten strafzaken. Twijfelcommissie of poortwachter van de Hoge Raad?', *Expertise & Recht* 2018, p. 282-289.

13 J.S. Nan, 'Herziening ten voordele van de gewezen verdachte als buitengewoon rechtsmiddel', *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht* 2020, 1, p. 11-19.

14 B.L. Garrett, 'Wrongful Convictions', *Annual Review of Criminology* 2020, 3, p. 245-259.

naar rechterlijke dwalingen verricht.¹⁵ De onderzoeken schudden mensen wakker uit de droom dat het wel mee zal vallen met de onterechte veroordelingen: fouten worden gemaakt, dat staat buiten kijf.

In deze bijdrage betoog ik dat juristen sociaal-wetenschappelijk onderzoek nodig hebben om meer inzicht te krijgen in rechterlijke dwalingen. Waar Cleiren een pleidooi hield voor de meerwaarde van een empirisch perspectief op het proces van strafbaarstelling, ‘omdat met behulp van empirische onderzoeksresultaten uit andere wetenschappen tot een veel gedifferentieerder en genuanceerder beoordeling is te komen dan op het eerste gezicht viel te verwachten’, laat ik zien dat dit ook voor de rechterlijke dwaling opgaat.¹⁶ Ik laat daarbij de verschillende thema’s over de frequentie, oorzaken en gevolgen van rechterlijke dwalingen de revue passeren.

2 HOE VAAK KOMEN RECHTERLIJKE DWALINGEN VOOR?

Nederland kent slechts een aantal strafzaken waarin de veroordeelde na herziening werd vrijgesproken. De Schiedammer parkmoord, de Puttense moordzaak, de zaak Ina Post en de zaak Lucia de Berk zijn daar de bekendste van. Van deze zaken staat vast dat het een rechterlijke dwaling was, omdat in die zaken de veroordeelden na herziening zijn vrijgesproken. Maar het is een illusie om te denken dat dit de enige zaken zijn waarin een onschuldige is veroordeeld. Deze zaken zijn slechts het topje van de ijsberg. Van Koppen presenteert in zijn boek ‘Routes van het recht’ een lijst met 37 zware zaken in Nederland waarvan wordt beweerd dat het rechterlijke dwalingen zijn.¹⁷ Van die zaken vonden er 23 plaats in de afgelopen twintig jaar. En een zoektocht op rechtspraak.nl laat zien dat de Hoge Raad ook wel eens een aanvraag tot herziening gegrond verklaart in lichtere zaken, zoals in het geval van een persoonsverwisseling bij een drugsdelict,¹⁸ of van een zaak over een luchtdrukpistool waar de verdachte was veroordeeld zonder oplegging van straf of maatregel.¹⁹ Onderzoek naar herzieningsverzoeken in de periode 1979-1991 toonde ook

15 Zie bijvoorbeeld C.R. Huff, & M. Killias (red.), *Wrongful conviction: International perspectives on miscarriages of justice*, Philadelphia: Temple University Press 2010.

16 C.P.M. Cleiren, J.M. ten Voorde & W. van Waas, ‘Strafbaarstelling van sexchatting en sextortion onder de loep. De meerwaarde van een empirisch perspectief’, *Strafblad* 2019, 2, p. 69-76.

17 P.J. van Koppen, ‘Rechterlijke dwalingen’, in: P.J. van Koppen, J.W. de Keijser, R. Horselenberg, & M. Jelacic, *Routes Van Het Recht: Over De Rechtspsychologie*, Den Haag: Boom juridisch 2017.

18 HR 22 januari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY8985.

19 HR 24 maart 2015, ECLI:NL:HR:2015: 712.

aan dat het overgrote deel van de 71 geslaagde herzieningsverzoeken overtredingen en lichte misdrijven betreffen.²⁰

We mogen aannemen dat het werkelijke aantal rechterlijke dwalingen nog vele malen hoger ligt dan de nu bekende zaken. Maar hoeveel dat er precies zijn, dat weten we niet, omdat die zaken buiten ons zicht liggen. Bedau en Radelet noemen dit ‘the dark figure of innocence’.²¹ Gross e.a. wijzen erop dat het aantal onterechte veroordelingen niet alleen *onbekend* is, maar ook *onkenbaar*.²² We weten immers pas dat het een rechterlijke dwaling was op het moment dat de Hoge Raad de aanvraag tot herziening gegrond heeft verklaard en de veroordeelde daarna wordt vrijgesproken. Derksen wijst erop dat de rechtspraak zo het probleem van onterechte veroordelingen wegdefinieert: ‘het is pas een dwaling, als wij dat zo erkend hebben’.²³ Gross waarschuwt bovendien dat rechterlijke dwalingen vooral daar plaatsvinden, waar we er geen zicht op hebben, zoals bij onschuldige verdachten die voor een *guilty plea* hebben gekozen, die relatief licht bestraft zijn, of die veroordeeld zijn voor delicten die niet hebben plaatsgevonden (in plaats van voor delicten die door een ander zijn gepleegd).²⁴ Deze zaken krijgen bijna nooit de aandacht die nodig is voor een herziening.

Ondanks de onkenbaarheid van het aantal rechterlijke dwalingen, worden er binnen het sociaalwetenschappelijk onderzoek wel studies verricht die het werkelijke aantal onterechte veroordelingen proberen te schatten. De resultaten van deze studies zijn ook relevant voor juristen, omdat zij duidelijk maken dat rechterlijke dwalingen niet zo exceptioneel zijn als we zouden willen. Deze studies vinden meestal plaats in en de Verenigde Staten, waar sinds 1989 al 2622 exonerationen hebben plaatsgevonden.²⁵ Er worden verschillende methoden gehanteerd om in te schatten hoeveel onterechte veroordelingen hebben plaatsgevonden.²⁶ Ten eerste worden bevindingen van ontdekte onterechte veroordelingen geëxtrapoleerd naar het totaal aantal rechterlijke uitspraken. Gross en O’Brien schatten bijvoorbeeld in 2008 dat in de Verenigde Staten 2,3% van de zaken waarin de doodstraf is opgelegd berust

20 H.F.M. Crombag, W.A. Wagenaar & P.J. Van Koppen, *Dubieuze Zaken: de psychologie van strafrechtelijk bewijs*, Amsterdam: Contact 1994, in: P.J. van Koppen, ‘Rechterlijke dwalingen’, in: P.J. van Koppen, H.L.G.J. Merckelbach, M. Jelicic & J.W. de Keijser (red.), *Reizen met mijn rechter: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer 2010, pp. 911-934.

21 H.A. Bedau, & M.L. Radelet, ‘Miscarriages of justice in potentially capital cases’, *Stanford law review* 1987, 40(1), p. 21-179.

22 S.R. Gross, B. O’Brien, C. Hu, & E.H. Kennedy, ‘Rate of false conviction of criminal defendants who are sentenced to death’, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 2014, 111(20), p. 7230-7235.

23 T. Derksen, *Onschuldig vast*, Leusden: ISVW uitgevers 2016.

24 S.R. Gross, ‘Convicting the innocent’, *Annual review of law and social science* 2008, 4, p. 173-192.

25 <https://www.law.umich.edu/special/exoneration/Pages/about.aspx>, geraadpleegd op 27 mei 2020.

26 B.L. Garrett, ‘Wrongful Convictions’, *Annual Review of Criminology* 2020, 3, p. 245-259.

op een *wrongful conviction*.²⁷ Deze methode kent haar beperkingen, omdat de zaken waarin de rechterlijke dwalingen aan het licht kwamen waarschijnlijk op kenmerken afwijken van andere zaken, waardoor het doorrekenen van de gevonden percentages op andere uitspraken geen realistische afspiegeling oplevert. Dit geldt helemaal wanneer geëxtrapoleerd wordt naar veroordelingen voor andere delicttypen: bijna alles wat we weten over rechterlijke dwalingen is gebaseerd op exonerationen in zeden- en levensdelicten. Daarbuiten weten we bijna niets.²⁸

In recenter onderzoek worden geavanceerdere methodes gebruikt om het aantal onterechte veroordelingen in te schatten. Zo schatten Gross en collega's in 2014 met behulp van survival analyses, waarbij rekening wordt gehouden met 'uitval' van veroordeelden uit de *death row* (bijvoorbeeld omdat hun straf werd omgezet in een levenslange gevangenisstraf), dat het percentage onterechte veroordelingen tot de doodstraf minstens 4.1% is.²⁹ Eén op de 25 doodsvonnissen zou dan een rechterlijke dwaling zijn. Een derde methode is onderzoek op basis van zelfrapportages door gedetineerden. Loeffler, Hyatt en Ridgeway vroegen aan gevangenen om zelf aan te geven of ze onschuldig vastzitten. Op basis van dat onderzoek wordt het percentage onterechte veroordelingen op 6% geschat, maar zijn er grote verschillen tussen type delicten. Voor dronken achter het stuur zitten is het percentage veel lager, maar voor verkrachting wordt ingeschat dat maar liefst 40% van de veroordelingen onterecht is.³⁰ Een vierde manier ten slotte is om niet aan gedetineerden, maar aan actoren in de strafrechtspleging te vragen om een inschatting te maken van het aantal rechterlijke dwalingen. Ramsey en Frank vroegen aan bijna 800 Amerikaanse politieagenten, officieren van justitie, rechters en advocaten hoe vaak zij denken dat een onschuldige wordt veroordeeld. Men schat dat in hun eigen jurisdictie 0,5% tot 1% van de veroordelingen onterecht is, en in het hele land 1% tot 3%.³¹

In Nederland onderzocht Derksen de frequentie van rechterlijke dwalingen met verschillende methoden, waarvan hij zelf al zegt dat het niet moeilijk is 'om bij een deel daarvan de betrouwbaarheid in twijfel te trekken'.³² Hij trekt op basis van zijn eigen oordeel de juistheid van 7 van de 36 veroordelingen tot levenslange gevangenisstraf in twijfel. Daarnaast

27 S.R. Gross, & B. O'Brien, 'Frequency and predictors of false conviction: Why we know so little, and new data on capital cases', *Journal of Empirical Legal Studies* 2008, 5(4), p. 927-962.

28 Gross 2008.

29 Gross e.a. 2014.

30 C.E. Loeffler, J. Hyatt, & G. Ridgeway, 'Measuring self-reported wrongful convictions among prisoners', *Journal of Quantitative Criminology* 2019, 35(2), p. 259-286.

31 R.J. Ramsey & J. Frank, 'Wrongful conviction: Perceptions of criminal justice professionals regarding the frequency of wrongful conviction and the extent of system errors', *Crime & Delinquency* 2007, 53(3), p. 436-470.

32 Derksen 2016, p. 10.

vroeg hij elf, als betrouwbaar aangemerkte, veelplegers hoe vaak zij onterecht waren veroordeeld: 10,5% van de veroordelingen waren onterecht. Na een betrouwbaarheidscorrectie houdt Derksen het op 6,4%. Derksen liet ook vier gedetineerden (Baybasin, Louwes, Hageman en Hamers, allen bekende veroordeelden in dubieuze zaken), een inschatting maken van het aantal gedetineerden dat onterecht vastzit. Hun schattingen lopen uiteen van 2,5 tot 10%. Derksen acht een foutenpercentage van 5% plausibel. Verder gaf één advocaat aan dat bij 30 tot 40% van de drugsveroordelingen sprake is van een bonusveroordeling en schatten twee gevangenisdirecteuren dat 50% van de ISD'ers met bonusveroordelingen te maken krijgen. Derksen leidt daar foutenpercentages voor alle gedetineerden uit af van tussen de 3,8 en 4,7%. Ten slotte liet hij verschillende actoren uit de strafrechtstroken (zoals een onbekend aantal rechters, politieanalisten, (ex-)gevangenisdirecteuren en gevangenisvertrouwenspersonen) een schatting maken van het percentage onterechte veroordelingen. Schattingen liepen uiteen van 2 tot 10%. Al met al concludeert Derksen dat voor moord 10% onterechte veroordelingen een redelijke schatting is en voor lichtere delicten 5%. Jaarlijks gaan er volgens Derksen bij 22.000 veroordelingen dan 1.100 onschuldigen naar de gevangenis.³³

Op zijn methoden is nogal wat aan te merken, daarvan is Derksen zich ook bewust. Maar hij meent – verwijzend naar *consilience of inductions* – dat wanneer onafhankelijke onderzoeken met een ietwat dubieuze status dezelfde onzekere uitkomst hebben, dat tezamen een veel zekerder uitkomst maakt. *Consilience of inductions* gaat er inderdaad over dat een uitkomst zekerder is als verschillende onafhankelijke bronnen of methoden eenzelfde resultaat hebben,³⁴ maar dat uitkomsten ook zekerder worden als alle losse onderzoeken aan alle kanten rammelen, is een ongefundeerde aanname van Derksen. Spronken noemt deze stelling ‘gelet op de bronnen die Derksen gebruikt’ boud.³⁵ De illustratie bij haar blog op de website van het Nederlands Juristenblad is veelzeggend dat van een vaatje met zoutkorreltjes. Merckelbach & Otgaar vegen de vloer aan met Derksens onderzoek en verwijten hem gebrek aan academisch vakmanschap.³⁶ De onderzoeken waar Derksen zijn conclusies op baseert zijn dus niet betrouwbaar. Het lijkt mij belangrijk dat er beter onderzoek verricht wordt naar de frequentie van rechterlijke dwalingen. Dat zou zich – net als Derksens poging – ook moeten richten op onterechte veroordelingen bij lichtere delicten. Vooralsnog blijft het speculeren of rechterlijke dwalingen meer voorkomen bij lichte delicten dan bij zware. Enerzijds kan bepleit worden dat er minder rechterlijke

33 Derksen 2016, p. 206.

34 M. Fisch, ‘Whewell’s consilience of inductions. An evaluation’, *Philosophy of Science* 1985, 52(2), p. 239-255.

35 T. Spronken, ‘Duizenden onschuldig veroordeeld’, *NJB* 2016/2218, p. 3165, blog geraadpleegd via <https://njb.nl/blogs/duizenden-onschuldig-veroordeeld/>.

36 H. Merckelbach & H. Otgaar, ‘De duizend – of twee duizend? – onschuldigen van Derksen’, *NJB* 2017/361, 92(7), p. 450-453.

dwalingen plaatsvinden bij lichte delicten, omdat op politie, OM en rechters minder druk ligt om de zaak op te lossen en de verdachte te veroordelen dan bij opzienbarende moordzaken. Maar anderzijds zouden rechterlijke dwalingen ook juist vaker voor kunnen komen bij lichtere delicten, omdat de politie en het OM minder tijd en middelen hebben om de zaak diepgaand te onderzoeken en omdat er bij een fout minder op het spel staat.³⁷ Of omdat verdachten die veroordeeld worden voor één of meer delicten die ze gepleegd hebben er gemakkelijker een aantal ‘bonusveroordelingen’ bij krijgen, terwijl ze die achtste inbraak bijvoorbeeld niet gepleegd hadden.³⁸ Bovendien is bij lichtere delicten de kans kleiner dat rechterlijke dwalingen aan het licht komen, omdat niemand deze zaken serieus onderzoekt.³⁹ Als een veroordeelde na een relatief korte gevangenisstraf alweer op vrije voeten is, is er minder urgentie om de juridische strijd te blijven aangaan dan voor een verdachte die nog achter de tralies zit. Het *dark number* zou bij lichte delicten dus nog groter kunnen zijn dan bij zware delicten.

Hoeveel onterechte veroordelingen er precies zijn, blijft ongewis. Uit de onderzoeken die een schatting gemaakt hebben van het aantal rechterlijke dwalingen blijkt vooral hoe moeilijk het is om een betrouwbaar cijfer op tafel te krijgen. Desalniettemin laten alle studies zien dat er veel meer veroordeelden onschuldig vastzitten dan we denken. Deze studies hebben zich vooral gericht op de Verenigde Staten, die een accusatoir rechtssysteem met juryrechtspraak kennen. Toch is het aannemelijk dat er ook in Nederland veel meer rechterlijke dwalingen zijn dan het handjevol zaken waarin de veroordeelde na herziening is vrijgesproken, omdat het Nederlandse rechtssysteem haar eigen zwaktes heeft, zoals het grote vertrouwen in de magistratelijkheid van de Openbaar Ministerie, en de afhankelijke positie van de verdediging bij de opbouw van het strafdossier.⁴⁰

3 WAT WETEN WE OVER DE OORZAKEN?

Een tweede thema dat vaak in de juridische en sociaalwetenschappelijke literatuur over rechterlijke dwalingen wordt bestudeerd is dat van de oorzaken. Onderzoek, vooral uit de Verenigde Staten, heeft een aantal factoren geïdentificeerd die in verband worden gebracht met rechterlijke dwalingen: ooggetuigen die de verkeerde persoon als dader aanwijzen,

37 J.B. Gould & R.A. Leo, ‘One hundred years later: Wrongful convictions after a century of research’, *The Journal of Criminal Law and Criminology* 2010, p. 825-868.

38 Derksen 2016.

39 S.R. Gross, K. Jacoby, D. Matheson, N. Montgomery & D. Patel, ‘Exonerations in the United States: 1989 through 2003’, *Journal of Criminal Law and Criminology* 2005, 95, p. 523-560.

40 C. Brants, ‘Wrongful convictions and inquisitorial process: the case of the Netherlands’, *University of Cincinnati Law Review* 2012, 80, 1069-1114.

valse bekentenissen van verdachten, belastende verklaringen van medegedetineerden (*jailhouse snitches*), tunnelvisie, fouten die forensisch deskundigen gemaakt hebben bij het analyseren van sporen of bij het interpreteren van bewijs (*junk science*), slechte rechtsbijstand door een advocaat en wangedrag van politie en justitie.⁴¹ Scherr, Redlich & Kassin wijzen er bovendien op dat als een onschuldige eenmaal als dader wordt gezien, er een opeenstapeling van nadelen plaatsvindt die uitmondt in een onterechte veroordeling: de naïviteit van het onschuldige slachtoffer en het vermoeden van schuld van de ondervrager ontketenen een proces dat tot een valse bekentenis kan leiden, wat tot gevolg kan hebben dat bewijsvergaring en forensisch onderzoek niet objectief plaatsvinden, waardoor de onschuldige wordt veroordeeld.⁴² Daarnaast zijn er studies die erop wijzen dat kenmerken van de verdachte, zoals ras en leeftijd samenhangen met de kans op een onterechte veroordeling.⁴³ Ook in de Nederlandse zaken waarin een rechterlijke dwaling is vastgesteld zijn meerdere van de bovenstaande oorzaken aan te wijzen. Ina Post en Kees B. legden een valse bekentenis af, bij Lucia de B klopte de lijst met verdachte incidenten in het ziekenhuis en de kansberekening van deskundigen niet, en politie en justitie leden te veel aan tunnelvisie.

Als een rechterlijke dwaling is vastgesteld, gaan zowel justitie als onderzoekers op zoek naar de oorzaken van de dwaling. Gross en O'Brien wijzen er echter op, dat verklaringen achteraf worden aangewezen, maar dat deze niet gebruikt kunnen worden om een rechterlijke dwaling te voorspellen, want we weten niet hoe vaak bepaalde verklaringen voorkomen in zaken die *geen* rechterlijke dwaling betreffen.⁴⁴ Van Koppen illustreert dit door het verband tussen een valse ooggetuigenverklaring en een rechterlijke dwaling te vergelijken met katholicisme en misdaad: als in Italië het overgrote deel van de misdadigers katholiek is, mag je daaruit niet concluderen dat het katholicisme misdaad veroorzaakt, want in Italië is bijna iedereen katholiek. Zo mag je ook niet concluderen dat valse ooggetuigenverklaringen rechterlijke dwalingen veroorzaken, want valse ooggetuigenverklaringen komen in heel veel zaken voor.⁴⁵ En Amerikaans onderzoek toont bijvoorbeeld dat een valse beschuldiging van verkrachting tien keer vaker voorkomt bij 'near misses', zaken waarin de zaak wordt geseponneerd of de verdachte wordt vrijgesproken, dan bij onterechte ver-

41 J. Gould, J. Carrano, R.A. Leo & K. Hail-Jares, 'Predicting erroneous convictions', *Iowa Law Review* 2013, 99, p. 471-522. R.A. Leo, 'The criminology of wrongful conviction: A decade later', *Journal of contemporary criminal justice* 2017, 33(1), p. 82-106.

42 K.C. Scherr, A.D. Redlich & S.M. Kassin, 'Cumulative Disadvantage: A Psychological Framework for Understanding How Innocence Can Lead to Confession, Wrongful Conviction, and Beyond'. *Perspectives on Psychological Science* 2020, 15(2), 353-383.

43 Gould e.a. 2014.

44 Gross & O'Brien 2008.

45 P.J. van Koppen, 'De goede getuige die af en toe faalt', *Tijdschrift voor Criminologie* 2007, 49(4), p. 407-417.

oordelingen.⁴⁶ Een valse beschuldiging hoeft dus niet altijd een rechterlijke dwaling te veroorzaken.

We weten dus wat rechterlijke dwalingen overeenkomstig hebben (valse bekentenis, foutieve ooggetuigenverklaring, etc.), maar om te weten welke factoren een rechterlijke dwaling veroorzaken is het noodzakelijk dat we weten wat deze zaken onderscheidt van andere zaken. Daarvoor is een onderzoeksdesign met een controlegroep nodig. In de Verenigde Staten hebben enkele van die studies plaatsgevonden. Harmon vergeleek bijvoorbeeld doodstrafzaken van geëxonereerden met die van geëxecuteerden en vond dat exoneration voorspeld werd door de ontdekking van nieuw bewijs, beschuldigingen van meened, het type advocaat (zelf gekozen of toegewezen), en de hoeveelheid bewijs die ter zitting werd gebracht.⁴⁷ Gould e.a. onderzochten in welke gevallen het rechtssysteem goed is omgegaan met een onschuldige verdachte, door rechterlijke dwalingen te vergelijken met ‘near misses’, zaken waarin de onschuldige verdachte is vrijgesproken of zaken die geseponeerd zijn wegens gebrek aan bewijs.⁴⁸ Zij vonden verschillende factoren die een rechterlijke dwaling voorspellen, waaronder leeftijd en strafrechtelijk verleden van de verdachte, het strafklimaat in de staat, het achterhouden van ontlastend bewijs, forensische fouten, zwakke verdediging, onopzettelijke foutieve identificatie, en leugens door iemand anders dan de ooggetuige. Deze factoren worden verergerd door tunnelvisie, waardoor het systeem zichzelf niet meer corrigeert. Opvallend genoeg vonden zij dat andere factoren, die vaak als oorzaken voor rechterlijke dwalingen genoemd worden, zoals fouten door politie en OM, valse beschuldigingen en valse bekentenissen en het ras van de verdachte, geen voorspellers zijn van rechterlijke dwalingen.⁴⁹ Dergelijk onderzoek, waarin zaken waarin sprake is van een rechterlijke dwaling worden vergeleken met zaken waarin een onschuldige verdachte niet is veroordeeld, biedt dus belangrijke informatie over oorzaken van rechterlijke dwalingen. Dit is belangrijk om rechterlijke dwalingen in de toekomst te kunnen voorkomen.

4 WAT WETEN WE OVER DE GEVOLGEN VOOR DE ONTERECHT VEROORDEELDEN?

Naast de frequentie en oorzaken van rechterlijke dwalingen is het derde onderwerp waar ik me op richt de gevolgen van rechterlijke dwalingen voor de onterecht veroordeelden.

46 K. Hail-Jares, B. Lowrey-Kinberg, K. Dunn & J.B. Gould, ‘False Rape Allegations: Do they Lead to a Wrongful Conviction Following the Indictment of an Innocent Defendant?’, *Justice Quarterly* 2020, 37(2), p. 281-303.

47 T.R. Harmon, ‘Predictors of miscarriages of justice in capital cases’, *Justice Quarterly* 2001, 18(4), p. 949-968. Zie ook Gross & O’Brien 2008.

48 Gould e.a. 2014.

49 Gould e.a. 2014.

We kennen allemaal de beelden van een onterecht veroordeelde die net is vrijgelaten. Blij gezichten van de geëxonereerde en juichende mensen te midden van een massa microfoons en camera's.⁵⁰ De blijdschap blijkt vaak van korte duur: de onterechte veroordeling en het verblijf in de gevangenis laten hun sporen na. De *pains of imprisonment* zijn extra zwaar voor mensen die onterecht in de gevangenis zitten: iedere dag die een veroordeelde in de gevangenis doorbrengt is een dag dichterbij zijn vrijlating, maar iedere dag die een onschuldig veroordeelde in de gevangenis doorbrengt is nog een dag dat hij daar niet had moeten zijn'.⁵¹ Uit onderzoek blijkt dat de ervaringen van geëxonereerden vergelijkbaar zijn met levensbedreigende trauma's.⁵² Problemen met psychische en sociale aanpassingen, vooral binnen families, lijken op die van getraumatiseerde oorlogsveteranen.⁵³ Amerikaans onderzoek laat zien dat bijna de helft van de geëxonereerden last heeft van depressie, angstaanvallen en post-traumatisch stresssymptomen.⁵⁴ Daarnaast worstelen geëxonereerden met hun re-integratie in de samenleving. Zij ervaren stigma en een algemeen gebrek aan hulp bij de re-integratie.⁵⁵ Een studie laat zien dat ze het zelfs moeilijker op de arbeidsmarkt hebben dan terecht veroordeelden.⁵⁶

In Nederland is geen onderzoek verricht naar de gevolgen van de rechterlijke dwaling voor de geëxonereerden, maar uit krantenberichten blijkt dat het ook hier niet een 'en ze leefden nog lang en gelukkig' verhaal is. Het leven van Ina Post kenmerkt zich sinds de onterechte veroordeling door angst en wantrouwen.⁵⁷ Borsboom, onterecht veroordeeld in de Schie-

50 Overigens kunnen onterecht veroordeelden niet altijd op een empathische reactie van het OM rekenen. Gross en Shaffer beschrijven de zaak waarin de openbaar aanklager de jongeman die onterecht veroordeeld was voor moord alsnog schuld liet bekennen voor meeneed, omdat hij bij de behandeling van zijn zaak had gelogen over zijn aanwezigheid bij de schietpartij. Daarvoor kreeg hij drie jaar voorwaardelijk (S.R. Gross & M. Shaffer, *Exonerations in the United States, 1989–2012*. Report by the National Registry of Exonerations 2012).

51 J. Wildeman, M. Costelloe & R. Schehr, 'Experiencing wrongful and unlawful conviction', *Journal of Offender Rehabilitation* 2011, 50(7), p. 411-432.

52 S.D. Westervelt & K.J. Cook, 'Coping With Innocence After Death Row', *Contexts* 2008, 7(4), p. 32-37; S.D. Westervelt & K.J. Cook, 'Continuing trauma and aftermath for exonerated death row survivors', in: H. Toch, J.R. Acker & V.M. Bonventre (Eds.), *Living on death row: The psychology of waiting to die*, Washington: American Psychological Association 2018, pp. 301-329.

53 A. Grounds, 'Psychological consequences of wrongful conviction and imprisonment', *Canadian journal of criminology and criminal justice* 2004, 46(2), p. 165-182.

54 B. Alexander-Bloch, M.A. Miller, M.M. Zeringue & S.L. Rubens, 'Mental health characteristics of exonerees: a preliminary exploration', *Psychology, Crime & Law* 2020, online first, p. 1-8.

55 K.C. Scherr, C.J. Normile & H. Putney, 'Perpetually stigmatized: False confessions prompt underlying mechanisms that motivate negative perceptions of exonerees', *Psychology, Public Policy, and Law* 2018, 24(3), p. 341-352. Hoewel Australisch onderzoek laat zien dat geëxonereerden niet op dezelfde manier worden gestigmatiseerd als terecht veroordeelden (J. Tudor-Owen, A.J. Scott, P.J. Henry & G. Stratton, 'Perceptions of exonerees in Australia', *Psychiatry, Psychology and Law* 2019, 26(2), p. 206-218).

56 J. Kukucka, H.K. Applegarth & A.L. Mello, 'Do exonerees face employment discrimination similar to actual offenders?', *Legal and Criminological Psychology* 2020, 25, p. 17-32.

57 <https://www.ad.nl/binnenland/vrijgesproken-maar-wat-geluk-is-weet-ik-niet-meer~a1e4d0da/>.

dammer Parkmoord, kreeg 6 ton schadevergoeding, waarvan twee ton opging aan advocaten. Van de rest kocht hij een discotheek, die later op de fles ging. Zijn huwelijk liep op de klippen en in 2012 hij werd opnieuw veroordeeld wegens zedendelicten.⁵⁸ In 2010 zei zijn vrouw over hem: 'Kees zegt elke dag dat hij zelfmoord wil plegen'.⁵⁹

Na de vrijspraak in de Puttense moordzaak heeft Du Bois volgens zijn vrouw te weinig hulp gekregen: 'Na zijn vrijlating in 2002 kreeg hij alleen een treinkaartje om naar huis te gaan. Dat was het. Geen hulp, niks.'.⁶⁰ Du Bois kreeg een schadevergoeding van 9 ton, maar geen hulp van een financieel adviseur; het geld ging snel op, onder andere aan de schulden die tijdens zijn detentie waren ontstaan. Du Bois had PTSS. Doordat hij geen baan kon vinden, nam hij allerlei klusjes aan. Dat leidde in 2016 tot een veroordeling voor drugsdelicten, maar de rechter besloot bij de straftoemeting rekening te houden met de impact die de onterechte veroordeling op hem en zijn gezin hebben gehad. De rechtbank is van oordeel dat Du Bois na zijn onterechte veroordeling onvoldoende is begeleid, ondanks toezeggingen van hogerhand, terwijl de onterechte detentie diepe sporen had nagelaten bij hem en zijn gezin. Bovendien bleef een publiekelijk excuus achterwege. De rechtbank constateert dat Du Bois vanwege de verdenking van het drugsdelict eindelijk de begeleiding van de reclassering heeft gekregen die hij na zijn onterechte veroordeling had moeten krijgen.⁶¹ Mede-geëxonereerde Viets kwam overigens ook opnieuw in aanraking met justitie, maar dan als slachtoffer: hij werd neergestoken nadat hij twee mensen een lift had aangeboden.⁶²

Geëxonereerden hebben behoefte aan nazorg, ook op geestelijk gebied.⁶³ Aan Hunnik, in 2017 vrijgesproken in de Hilversumse showmizzmoord, heeft de staat excuses en een schadevergoeding aangeboden en aangeboden om kosten te betalen van psychische hulp.⁶⁴ Hiermee is een goede weg ingeslagen. Een laatste behoefte van geëxonereerden is dat niet alleen excuses worden aangeboden, maar ook dat de verantwoordelijken bij de politie en justitie worden aangepakt. Maar in deze behoefte wordt nog niet echt voorzien.

58 <https://www.rijnmond.nl/nieuws/111542/Kees-B-en-het-leven-na-de-Schiedammer-Parkmoord>.

59 <https://www.vn.nl/leven-na-de-vrijspraak/>.

60 <https://www.ad.nl/binnenland/herman-is-ontzettend-naief-geweest~aee88a2a/?referrer=https://www.google.nl/>.

61 Rb. Gelderland 1 december 2016, ECLI:NL:RBGEL:2016:6469.

62 <https://www.ad.nl/binnenland/man-die-7-jaar-onterecht-vastzat-voor-ogen-van-dochter-15-neergestoken-door-pools-stel~ae58221c/>.

63 Westervelt & Cook 2008; Gould & Leo 2010.

64 <https://nos.nl/artikel/2169092-excuses-en-smartegeld-in-zaak-showbizzmoord.html>.

5 CONCLUSIE

In deze bijdrage heb ik rechterlijke dwalingen beschouwd door een sociaalwetenschappelijke bril. De meerwaarde van een empirisch perspectief op rechterlijke dwalingen ligt er mijns inziens in dat het nieuwe inzichten oplevert over de frequentie, multidimensionale oorzaken en gevolgen van rechterlijke dwalingen. Over beslissingen van rechters in zaken waar de doodstraf op staat, zei Kogan: “*We need to realize that capital punishment involves making godlike decisions without godlike skills*”.⁶⁵ Fouten zijn onvermijdelijk. Maar belangrijk is hoe je ermee omgaat. Ik pleit voor innocentisme: rechterlijke dwalingen zouden een centraal aandachtspunt moeten zijn voor actoren in de strafrechtspleging.⁶⁶ Ten eerste is het belangrijk om van fouten te leren, zodat het in de toekomst beter gaat. In Nederland is de ACAS opgericht, is het begrip novum uitgebreid en worden rechters beter getraind in het lezen van deskundigenrapportages. Dat is een stap in de goede richting. Ten tweede is het belangrijk om fouten goed te maken. Onschuldig veroordeelden moeten worden geholpen om hun leven weer op de rails te krijgen. En ten derde: sta open voor het ontdekken van nieuwe fouten. Onder de duizenden vonnissen die strafrechters jaarlijks uitspreken, zitten missers. Als er twijfels bestaan over de feitelijke juistheid van een veroordeling, zou justitie met man en macht moeten uitzoeken of er sprake is van een rechterlijke dwaling. Ik vind het onbegrijpelijk dat de Deventer moordzaak al zes jaar ‘nader’ wordt uitgezocht. Nader onderzoek naar het bewijsmateriaal op de blouse van het slachtoffer, het gsm-verkeer tussen de veroordeelde en het slachtoffer en het tijdstip van overlijden van het slachtoffer zou toch niet zes jaar hoeven duren? Dit zou met voorrang en grote spoed uitgezocht moeten worden. Want de lange termijnen van herzieningsprocedures of ACAS-behandelingen doen twijfels rijzen over of justitie zelf wel achter Blackstones adagium ‘Beter tien schuldigen vrij dan één onschuldige veroordeeld’ staat.

65 G. Kogan, ‘Errors of justice and the death penalty: firsthand view’, *Judicature* 2002, 86(2), p. 111-114.

66 D.S. Medwed, ‘Innocentrism’, *University of Illinois Law Review* 2008, p. 1549-1572.